

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ ПІД ЧАС ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO AN EFFECTIVE MEANS OF LEGAL PROTECTION DURING THE SPECIAL REGIME OF PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Осадчий П.В., старший слідчий третього слідчого відділу

Територіальне управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Полтаві

ORCID ID: 0000-0002-7246-6614

У науковій статті автор акцентує увагу на архіважливості забезпечення права на ефективний засіб юридичного захисту під час особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану. Дослідник наводить логічні аргументи стосовно того, що правовий режим воєнного стану зумовлює посилення правозахисних механізмів, зокрема тих, якими забезпечується реалізація права на ефективний засіб юридичного захисту. Між іншим, оглянуто особливості відправлення правосуддя у сфері військових злочинів, однак при цьому також наголошує на необхідності забезпечення права на захист.

Правовий режим воєнного стану за своєю природою не може нівелювати права на ефективний засіб юридичного захисту, оскільки воно визначено Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованою Україною. Крім того, сучасна Україна визнає цінність міжнародного права і особливо тих міжнародних правових актів, які регламентують мир і цінність прав у всьому світі. Автор привертає увагу також до процедур екстрадиційного арешту та міжнародного співробітництва в цій сфері у розрізі дотримання прав обвинуваченого.

Правовий режим воєнного стану запровадив нові процесуальні процедури в сфері кримінального судочинства, які мають чимало особливостей та нових ознак. Зважаючи на це, більш гостріше, ніж інші, потребують аналізу та досліджень з метою недопущення грубих порушень прав людини і громадянина, зокрема права на ефективний засіб юридичного захисту.

Інститут особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або на деокупованих територіях є новим інститутом кримінального процесуального права, виникнення якого пов'язане зі складними військовими подіями в Україні та поширенням військових злочинів.

Ключові слова: право на ефективний засіб юридичного захисту, захисник, обвинувачений, особливий режим досудового розслідування, воєнний стан, екстрадиційний арешт, Європейський суд з прав людини.

In the article, the author emphasizes the importance of ensuring the right to an effective legal remedy during the special regime of pre-trial investigation under martial law. The researcher provides logical arguments that the legal regime of martial law leads to the strengthening of human rights mechanisms, in particular those that ensure the realization of the right to an effective legal remedy. Among other things, the author reviews the peculiarities of the administration of justice in the field of war crimes, but also emphasizes the need to ensure the right to defense.

The legal regime of martial law by its very nature cannot negate the right to an effective legal remedy, as it is defined by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ratified by Ukraine. In addition, modern Ukraine recognizes the value of international law, and especially those international legal acts that regulate peace and the value of rights around the world. The author also draws attention to the extradition arrest procedures and international cooperation in this area in terms of observance of the rights of the accused.

The legal regime of martial law has introduced new procedural procedures in the field of criminal justice, which have many peculiarities and new features. In view of this, they require analysis and research more urgently than others in order to prevent gross violations of human and civil rights, in particular the right to an effective legal remedy.

The institute of a special regime of pre-trial investigation under martial law, a state of emergency or in the de-occupied territories is a new institute of criminal procedure law, the emergence of which is associated with complex military events in Ukraine and the spread of war crimes.

Key words: right to an effective legal remedy, defense counsel, accused person, special regime of pre-trial investigation, martial law, extradition arrest, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Сучасний світ увійшов у дуже складний і суперечливий період розвитку. Глобалізація, яка була панівним трендом у недавньому минулому, стикнулася з обмеженнями, породженими її власною експансією. Суперечності глобалізації та локалізації, що імпліцитно існували і розвивалися завжди, проявились у гострих конфліктних формах. Відбуваються фундаментальні геополітичні, гео економічні, геосоціальні зрушення, які породжують нові, не бачені раніше ризики і загрози. Їх реалізація порушує усталені зв'язки й зростає невизначеність розвитку. Така ситуація змушує шукати внутрішні опори стійкості, що часто веде до протекціоністської політики.

В умовах сьогодення на вирішення таких проблем, необхідно знайти глобалізаційно інклюзивний підхід, який дозволить використати глобалізацію для національного розвитку і національний розвиток для глобалізації. Одним з напрямів такого пошуку є формування і реалізація стратегії національного укоріненого розвитку. Тому, сьогодні в Україні дуже важливою є проблема забезпечення права на ефективний юридичний захист під

час досудового розслідування в умовах воєнного стану. Захист особи, суспільства та держави від злочинних посягань є найважливішим завданням для всіх органів влади в Україні, оскільки життя, здоров'я, честь та гідність людини визнаються найвищою соціальною цінністю. Кожна людина має невід'ємне право на життя, і ніхто не може бути позбавлений його свавільно. Кожен має право захищати своє та інших людей від протиправних посягань, і це є обов'язком держави [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких висвітлено окреслену проблематику. В юридичній науці проблема ефективності юридичних засобів, зокрема правових, віднедавна становить предмет численних досліджень українських науковців. Зокрема, вказаною тематикою зацікавлені С. Алексєєв, В. Лазарєв, О. Онуфрієнко, П. Рабінович, В. Сиріх, Л. Спірідонов, Є. Шикін, Ю. К. Шундіков. Крім того, не сходять з поля актуальних проблематик тема особливого режиму досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, в яку занурились І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник, Т. Фоміна, В. Рогальська, В. Завтур.

Метою статті є дослідження особливостей реалізації права на захист під час особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочата 14 квітня 2014 року збройна агресія російської федерацією (далі – РФ) проти України та повномасштабна війна з 24 лютого 2022 року призвели не тільки до тимчасової анексії й окупації окремих територій і регіонів країни, руйнувань, значних економічних, екологічних і людських втрат, але й суттєвого ускладнення криміногенної ситуації. Повномасштабне вторгнення супроводжується масовим убивством цивільного населення, знищенням та пошкодженням об'єктів критичної інфраструктури, невибірковими нападами на цивільні об'єкти, застосуванням заборонених засобів і методів, жорстоким поводженням із військовополоненими й іншими серйозними порушеннями законів та звичаїв війни. Слідчими Національної поліції України розпочато 113 603 кримінальних провадження за фактами вчинення на території України злочинів військовослужбовцями збройних сил рф, республіки білорусь (далі – рб) і їх пособниками, із них порушення законів та звичаїв війни (стаття 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – 98 810; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (стаття 110 КК України) – 9267; колабораційна діяльність (стаття 111-1 КК України) – 3693; державна зрада (стаття 111 КК України) – 248 [2]. Реалізація невідворотності покарання винних осіб у вчиненні цих злочинів проти народу України є пріоритетним завданням діяльності всіх правоохоронних органів України [3, с. 8].

Специфіка регулювання кримінальних процесуальних правовідносин в умовах надзвичайних правових режимів полягає у тому, що вони регулюються не тільки загальними нормами і законодавством, яке діє в умовах нормальної життєдіяльності, а й надзвичайними законами, які мають свою специфіку застосування та відповідно впливають на особливості регулювання сфери кримінального провадження [4, с. 100].

Правовий режим воєнного стану, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [5], визначає порядок функціонування органів державної влади в умовах збройної агресії та загрози національній безпеці, незалежності, територіальній цілісності держави, проте він не у повній мірі регулює ситуацію, яку зумовлює збройний конфлікт. При цьому норми міжнародного гуманітарного права закріплюють правову рамку, крізь яку оцінюється поведінка сторін конфлікту та які їх дії можуть становити найтяжчі міжнародні злочини – порушення законів та звичаїв війни. Як зазначає А. Павлюк, з однієї сторони, фіксуються факти вчинення воєнних злочинів, як, наприклад, напади на цивільні об'єкти, вбивства цивільних осіб, сексуальне насильство та інші, які вимагають належної уваги до деталей, значних зусиль для проведення розслідування та відповідних знань міжнародних стандартів для здійснення належної правової кваліфікації діянь. З іншої сторони, значна кількість фактів правопорушень, спрямованих проти національної безпеки, вимагають системного залучення ресурсу правоохоронних органів для їх дослідження. На фоні цього залишаються загальнокримінальні правопорушення як маркер правопорядку у будь-якому регіоні. Тому в цих умовах вкрай важливо аби кримінальне процесуальне законодавство України надавало всі можливості для системи правосуддя виконувати покладені на неї поточні завдання та подолати нові виклики [6].

Інститут особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або на деокупованих територіях є новим інститутом кримінального процесуального права. Виникнення цього інституту пов'язане зі складними військовими подіями в Україні та поширенням військових злочинів. Проблеми, що виникають при

його застосуванні включають відсутність законів про соціальний та правовий захист цивільних полонених, відсутність забезпечення предмету відання військових прокурорів та юридичної визначеності їх діяльності, прийняття неякісних підзаконних нормативних актів, а також відсутність можливості надання правничої допомоги фахівцями у галузі права, які не підлягають відводу від участі в конкретному кримінальному провадженні [7, с. 227]. Однак, протягом 2022–2023 рр. розділ XI-І Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» піддавався неодноразовим змінам та трансформаціям, обумовленими необхідністю врахування воєнних реалій (щодо інституту запобіжних заходів змінювалися законодавчі положення щодо порядку обрання тримання під вартою та продовження його строку (п. 2 ч. 1 ст. 615, ч. 6 ст. 615 КПК України), процесуального порядку затримання (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України), скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав (ст. 616 КПК України).

Так, відповідно до ч. 3 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX-І КПК України (Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану). О. С. Барчук серед факторів ефективної дії надзвичайних законів за особливостями дії виокремлює такі:

- територіальні. Це умови дії законів, які визначають просторову сферу їх дії, відповідні фактори є важливими в процесі дії надзвичайних законів. Відомо, що дія надзвичайних законів може обмежуватися просторовими межами, які залежать від територіальних меж поширення надзвичайної ситуації, тобто чи в межах всієї держави, чи на окремих територіях;

- часові, тобто умови, що визначають часові особливості дії надзвичайних законів, адже відомо, що однією із основних рис надзвичайних законів є їх тимчасовий характер [8, с. 207].

У зв'язку з цим, варто наголосити, що особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану як порядок може бути застосований виключно у разі, якщо місце проведення досудового розслідування кримінального провадження, визначене відповідно до ст. 218 КПК України, відноситься до місцевості, на якій оголошено воєнний стан. Як зазначає І. В. Глобок, хоча до ст. 615 КПК України неодноразово вносилися зміни та доповнення, однак на сьогодні ця стаття не є однозначно зрозумілою та безспірною. Норми цієї статті сформульовані таким чином, що одні з них автоматично застосовуються під час дії воєнного стану, а інші – лише за умов, коли немає об'єктивної можливості виконувати загальну довоєнну норму [9].

Також, варто наголосити, що практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ; Суд) засвідчує відповідність розгляду справ *in absentia* вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в разі дотримання певних гарантій та умов для забезпечення загальної справедливості провадження (справи «Сейдовіч проти Італії» (2006 р.); «Санадер проти Хорватії» (2015 р.). Наприклад, у справі «Sanader проти Хорватії» (§§ 87–88) Суд постановив, що вимога того, що особа, засуджена *in absentia*, якій не було відомо про переслідування в судовому порядку і висунуте проти неї обвинувачення, або намагалася уникнути судового розгляду чи однозначно відмовилася від права постати перед судом, повинна була з'явитися перед національними органами влади і надати адресу проживання під час кримінального провадження

для того, щоб мати можливість вимагати повторного розгляду, була непропорційною. Особливо це відбувалося тому, що відразу ж як підсудний потрапив би під юрисдикцію національних органів влади, він був би позбавлений волі на підставі засудження *in absentia*. У зв'язку з цим Суд наголосив, що не може виникнути питання обов'язку обвинуваченого здатися під варту для того, щоб забезпечити право на повторний судовий розгляд за умов, які відповідають вимогам статті 6 Конвенції. Проте він пояснив, що це не ставить під сумнів те, що під час нового провадження присутність обвинуваченого на судовому засіданні повинна бути забезпечена шляхом видачі наказу про його повернення під варту або застосування інших заходів, передбачених відповідним національним законодавством. Такі заходи, якщо вони є застосовними, повинні мати іншу правову основу – обґрунтовану підозру заявника у вчиненні злочину і наявність «відповідних і достатніх підстав» для його тримання під вартою [10, с. 58].

Однією з таких умов є представництво захисниками інтересів осіб, чії справи розглядають *in absentia*. З огляду на вказане задля належної реалізації права на захист підозрюваного в таких провадженнях забезпечується обов'язкова участь захисника, якому надсилаються копії документів, що підлягають врученню підозрюваному (ч. 1 ст. 297-3, ч. 2 ст. 297-5 КПК України). Якщо підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для його залучення. Відмова від права, гарантованого Конвенцією, якщо це допустимо, повинна бути викладена недвозначним чином і супроводжуватися мінімальними гарантіями, порівняними з його важливістю [11].

Варто підтримати окремих вчених-процесуалістів (Ю. П. Алєнін, О. В. Сачко, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник та ін.) в тому, що однією з основних проблем, що виникають при застосуванні особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану є необхідність забезпечення верховенства права в кримінальних провадженнях (95 % опитаних респондентів) [12].

Позиція ЄСПЛ щодо участі захисника у розгляді справи без участі підсудного (навіть якщо така можливість регламентована національним законодавством, як це передбачено КПК Нідерландів) полягає у тому, що той факт, що підсудний, незважаючи на належне дотримання процедури його виклику, не з'явився на судовий розгляд, не може навіть за відсутності поважної причини виправдати позбавлення його права, гарантованого п. 3 ст. 6 Конвенції, на захист за допомогою свого захисника. Водночас, система кримінальної процедури, яка призначена забезпечити присутність обвинуваченого на судовому розгляді його справи та на слуханні будь-якої апеляції і яка не дозволяє відсутньому правопорушникові бути представленим своїм захисником, якщо він відсутній без поважних причин, у принципі не суперечить Конвенції. Лише в особливо серйозних кримінальних справах інтереси правосуддя можуть потребувати, щоб обвинувачений завжди був присутній чи представлений, якщо необхідно, офіційно призначеним захисником [13].

Суд наголосив на переважному значенні забезпечення належного захисту обвинуваченого. Право кожної особи, обвинуваченої в кримінальному злочині, на ефективний адвокатський захист є одним із основних атрибутів справедливого судового процесу. Обвинувачений не втрачає цього права лише на тій підставі, що він був відсутній на судовому засіданні. Навіть якщо законодавчий орган повинен був передбачити заходи, які б запобігали виникненню ситуацій із невинуватою відсутністю учасників судового засідання, він не був би спроможний карати їх, створюючи винятки щодо здійснення права на адвокатський захист. Законну вимогу присутності обвинуваченого на розгляді його справи в суді можна виконати за допомогою інших засобів, а не позбавленням його

права на адвокатський захист [14].

ЄСПЛ практично наполягає на запровадженні при затриманні підозрюваних застосовувати інститут, аналогічний «Правилам Міранди», принаймні роз'яснювати право мати захисника та основне право підозрюваного – право мовчати і нічого не говорити проти самого себе. При удосконаленні інституту захисту, належна реалізація якого є важливою складовою гарантій забезпечення верховенства права, слід дотримуватись такого міжнародно-правового акту як «Принципи і керівні положення Організації Об'єднаних Націй, що стосуються доступу до юридичної допомоги в системі кримінального правосуддя».

Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного стану створює проблеми, пов'язані з необхідністю дотримання міжнародного правового акту «Принципи і первинні положення ООН, що стосуються доступу до юридичної допомоги в системі кримінального правосуддя» [15]. Хоча, на виконання такого міжнародного документу ст. 27 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» визначено повноваження Кабінету Міністрів України у сфері надання безоплатної правової допомоги, зокрема, такий орган виконавчої влади затверджує положення про Координаційний центр з надання правової допомоги [16].

У рішеннях ЄСПЛ зазначено про випадки та виняткові обставини, за яких може бути ухвалено заочне рішення: якщо національними органами вжито усіх заходів щодо повідомлення особи про проведення судового розгляду та забезпечення її участі у його проведенні («Колоцца проти Італії»); випадки, пов'язані з хворобою («Енсслін та ін. проти ФРН»), інтереси правосуддя. Наприклад, як зазначено у рішенні «Колоцца проти Італії», хоча в п. 1 ст. 6 про це спеціально не згадується, із завдань і цілей ст. 6, взятої загалом, видно, що людина, якій пред'явлено кримінальне обвинувачення, має право брати участь у розгляді справи. Більше того, підпункти (с), (d) і (e) п. 3 гарантують кожній людині, якій пред'явлено кримінальне обвинувачення, право «захищати себе особисто», «допитувати свідків обвинувачення або мати право на те, щоб ці свідки були допитані», «отримувати безкоштовну допомогу перекладача, якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не говорить цією мовою», і важко уявити собі, як він може здійснювати ці права, не будучи присутнім [17].

Таким чином, міжнародні суди одностайно наголошують, що держава зобов'язана застосувати всі наявні засоби, щоб підозрюваний був належним чином поінформований про кримінальне провадження проти нього. Це відображено в рішеннях ЄСПЛ («Санадер проти Хорватії» (*Sanader v Croatia*), «Сейдовіч проти Італії» (*Sejdovic v Italy*), «Стоянов проти Болгарії» (*Stoyanov v Bulgaria*), Комітету ООН з прав людини («Мбенге проти Заїру» (*Mbenge v Zair*)) та Міжнародного кримінального суду (справа проти Саїфа Аль-Іслама Гаддафі) [18]. По-перше, це пояснюється тим, що інформація про розпочате кримінальне провадження проти особи, а також її підозри, дозволяє їй скористатися правом на захист, виступити в суді і забезпечити реалізацію засади змагальності. По-друге, згідно з національним законодавством, досудове розслідування може проводитися лише щодо особи, яка стала підозрюваною. Проте цей статус може бути наданий лише після вручення письмового повідомлення про підозру [19, с. 282].

Слід звернути увагу, що доводячи необхідність застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях про воєнні злочини слідчий суддя, на виконання п. 2 ч. 1 ст. 196 КПК України, повинен у відповідній ухвалі зазначити відомості про обставини, які свідчать про існування ризиків, передбачених ст. 177 КПК України [20]. Цілком імовірно, що у кримінальному провадженні наявні одразу декілька ризиків. Відповідно слідчий суддя під час

їх оцінювання має спиратися на конкретні фактичні дані, що містяться у кримінальному провадженні. За відсутності ризиків неправомірної поведінки підозрюваного, навіть за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні воєнного злочину, достатніх підстав для застосування запобіжного заходу немає. Про дотримання окреслених законодавчих вимог свідчить аналіз судової практики [19, с. 205].

Наприклад, ухвалою слідчого судді Заводського районного суду міста Миколаєва від 10 липня 2023 р. до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. В обґрунтування прийнятого рішення слідчий суддя вказав на наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення та ризиків. Так, підозрюваний, «будучи призначеним окупаційною владою на посаду голови незаконно сформованої, так званої «Новокаховської військово-цивільної адміністрації», усвідомлюючи обставини, що вказують на існування збройного конфлікту між Україною та рф, і вчинення ним діяння у зв'язку з цим конфліктом, тобто приймаючи участь у збройному конфлікті на боці рф, віддав наказ на незаконне затримання (нелегальне ув'язнення) потерпілого, що є грубим порушенням ст. 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949, ратифікованої Указом Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12.08.1949 про захист жертв війни» від 03.07.1954 та ч. 2 ст. 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977 року, щодо заборони нападів на цивільних осіб». Крім того, слідчий суддя прийшов до переконання про доведення прокурором існування ризиків, передбачених пп. 1, 3, 5 ч. 1 ст. 177 КПК України, «оскільки особа обґрунтовано підозрюється у вчиненні особливо тяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до дванадцяти років, на даний час переховується від органів досудового розслідування на тимчасово окупованій території України. Оскільки підозрюваний призначений окупаційною владою на посаду голови незаконно сформованої, так званої «Новокаховської військово-цивільної адміністрації», тобто приймає участь у збройному конфлікті на боці рф, то існує обґрунтований ризик вчинення ним іншого кримінального правопорушення чи продовження кримінального правопорушення у якому він підозрюється» [21].

Також, наприклад, цікавим є розгляд справи Конституційним Судом України за конституційною скаргою Д. Гаврилюка щодо конституційності ч. 6 ст. 615 КПК України. Зміст конституційної скарги та доданих до неї матеріалів свідчить про те, що позивач має статус обвинуваченого у кримінальному провадженні і йому обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою без визначення розміру застави. Суд першої інстанції продовжив строк тримання під вартою до певної дати, апеляційна інстанція відхилила апеляційну скаргу обвинуваченого і залишила ухвалу без змін. Зазначено, що доводи апеляційної скарги є необґрунтованими, оскільки продовження запобіжного заходу було здійснено на підставі відповідної статті КПК України. У судових рішеннях порушуються гарантії, передбачені Конституцією України, зокрема, право на свободу і особисту недоторканість, принцип верховенства права, гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина, незалежність суду, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Оскаржуване положення призводить до втрати контролю над ув'язненням особи, оскільки судді продовжують строк дії запобіжного заходу автоматично, не розглядаючи деталі. Норма не передбачає дослідження обставин, пов'язаних з ризиками перешкодження розслідуванню чи уникнення кримінальної

відповідальності, а також гарантії явки особи на судові засідання. Таким чином, особа утримується під вартою без належного судового обґрунтування [22].

Щодо участі підсудного у судовому засіданні, Суд дотримується однозначної позиції про її важливість. Явка підсудного має вирішальне значення, враховуючи як право останнього бути заслуханим, так і необхідність перевірки правильності його тверджень і їх порівняння з показаннями потерпілої сторони. Таким чином, йдеться про захист інтересів і потерпілих, і свідків, у зв'язку з чим законодавець уважав за потрібне вжити заходів для забезпечення явки на засідання суду (постанова ЄСПЛ «Пуатрі-моль проти Франції» (1993 р.)). Крім того, практика, коли обвинуваченого примушують з'явитися на судовий розгляд під загрозою «позбавлення прав людини», є за своєю суттю хибною [23].

У контексті дослідження варто звернути увагу й на екстрадицію під час особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану. Наприклад, у рішеннях по справі «Хачатуров проти Вірменії» (заява № 59687/17) [24], «Кабулов проти України» (заява № 41015/04) [25] та «Коктиш проти України» (заява № 43707/07) [26] ЄСПЛ фактично встановив заборону на екстрадицію особи до іншої країни, і разі якщо існує великий ризик застосування катувань або інших форм неналежного поводження до такої особи з боку правоохоронних органів приймаючої країни.

Правову основу міжнародного співробітництва становлять різноманітні міжнародні договори, серед яких:

багатосторонні міжнародні договори, серед яких виділяють: а) універсальні міжнародні конвенції про боротьбу з окремими видами загальнокримінальних і міжнародних злочинів (Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (1999 р.) та ін.); б) регіональні міжнародні конвенції, в яких поряд із нормами загального характеру переважно більшість становлять норми процесуальні (Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959 р.), Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків (1970 р.) та ін.);

2) двосторонні міжнародні договори, які поділяють на: договори колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що набрали чинності для України в порядку правонаступництва; договори, укладені та ратифіковані Україною.

Частина екстрадиційних норм у правовій системі України припадає на норми таких багатосторонніх договорів, що регулюють боротьбу з окремими видами транснаціональними злочинами. Особливістю такого роду міжнародних договорів є те, що вони, передбачаючи імперативні норми щодо видачі осіб, які вчинили міжнародні злочини та (або) злочини міжнародного характеру передбачають кримінальні процесуальні норми такої видачі, які знайшли своє відображення в положеннях гл. 44 КПК України [20]. Крім того, в Україні діє близько сорока двосторонніх договорів про правову допомогу у кримінальних провадженнях (Австрія, Канада, Німеччина, США). У них визначено обсяги та види правової допомоги при розслідуванні кримінальних правопорушень, можливість застосування норм процесуального законодавства запитуючої сторони під час виконання доручення про надання правової допомоги, умови, підстави і порядок видачі осіб для кримінального переслідування тощо [27, с. 91-95].

Особливе місце серед різних аспектів міжнародного співробітництва належить європейській практиці. Так, положення Загальної декларації прав людини 1948 р. становлять основу захисту і реалізації прав людини та громадянина на міждержавному рівні. Безперечно, саме вона стала основним орієнтиром для внутрішньої політики держав у цій сфері. Проте необхідно зазначити ще про один досить вагомий нормативно-правовий акт – Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), ратифіковану Законом України від 17.07.1997 р. [28].

Порядок видачі осіб з України є складаною процедурою міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю та підпадає під сферу регулювання не лише кримінального процесуального права України, а й міжнародного. Першочергово ця процедура якраз регулюється міжнародними договорами, які визначають ключові механізми та умови застосування такого порядку, а вже потім підпадає під сферу кримінального процесуального права України, яке регулює її на рівні національного законодавства.

Однак, розвиток міжнародного нормативного регулювання екстрадиції ускладнюється існуванням специфіки процедури видачі осіб, що знаходять відображення у відповідному внутрішньому законодавстві більшості країн світу. Це пов'язано з положеннями таких законодавчих актів, як Європейською Конвенцією про видачу правопорушників (1957 р.), ратифікованою Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, Додаткового протоколу 1975 р. та Другого додаткового протоколу 1978 р. до Конвенції (1998 р.)» [29], Конвенцією про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (1993 р.), а також Кримінальним процесуальним кодексом України (2012 р.) [30; 20].

Розвиток міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у сфері боротьби зі злочинністю відбувається у двох напрямках. Перший – це кодифікація міжнародно-правових норм і уніфікація норм національного матеріального права, що передбачають відповідальність за найбільш небезпечні злочини для міжнародного правопорядку. Другий – створення регіональних та універсальних механізмів для виконання цих норм. У зв'язку з ростом питань про транскордонне правосуддя, трансформацією підходів до юрисдикції та гармонізації правового регулювання боротьби зі злочинністю, необхідно посилити національні механізми протидії злочинності, зокрема, механізм екстрадиції. Ці питання особливо актуальні для України, яка має потребу у вдосконаленні законодавства щодо правової допомоги у кримінальних справах до міжнародних стандартів [31, с. 139].

Таким чином, видача (екстрадиція) – це процедура, яка здійснюється в рамках кримінального провадження з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства України. Ця процедура застосовується тільки до загальнокримінальних злочинів, які визнаються обома сторонами. Держава, яка просить про видачу особи, повинна провести кримінальну юрисдикцію відповідно

до свого національного кримінального законодавства. Крім того, обидві країни повинні мати процедуру видачі, визначену кримінальним процесуальним законодавством. Якщо видача здійснюється для притягнення особи до кримінальної відповідальності і покарання за злочин передбачено позбавлення волі на строк понад один рік, або для виконання рішення суду, що вступило в дію протягом не менше шести місяців, то така видача може бути здійснена. Процес екстрадиції включає офіційне звернення для встановлення місця перебування особи, яку необхідно видати, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, прийняття рішення за запитом та фактичну передачу особи під юрисдикцію запитуючої держави.

Висновок з проведеного дослідження. Правовий режим воєнного стану запровадив нові процесуальні процедури в сфері кримінального судочинства, які мають чимало особливостей та нових ознак. Зважаючи на це, більш гостріше, ніж інші, потребують аналізу та досліджень з метою недопущення грубих порушень прав людини і громадянина, зокрема права на ефективний засіб юридичного захисту.

Інститут особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або на деокупованих територіях є новим інститутом кримінального процесуального права, виникнення якого пов'язане зі складними військовими подіями в Україні та поширенням військових злочинів. Проблеми, що виникають при застосуванні особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану, включають відсутність законів про соціальний та правовий захист цивільних полонених, відсутність забезпечення предмету видання військових прокурорів та юридичної визначеності їх діяльності, прийняття неефективних підзаконних нормативних актів; відсутність можливості надання правничої допомоги фахівцями у галузі права, які не підлягають відводу від участі в конкретному кримінальному провадженні.

Іноземна практика, через рішення ЄСПЛ, одностайна щодо зобов'язань держав застосувати всі наявні засоби в тому, щоб підозрюваний був належним чином поінформований про кримінальне провадження проти нього («Санадер проти Хорватії», «Сейдовіс проти Італії», «Стоянч проти Болгарії»), позаяк обізнаність особи про розпочате щодо неї кримінальне провадження, а також те, у чому вона підозрюється, надає можливість реалізувати своє право на захист і відстоювати власну позицію в суді, забезпечити реалізацію засади змагальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 09.02.2023).
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 09.02.2023).
3. Воєнні злочини : навч. посіб. / І. В. Авдошин, О. І. Заболотний, О. Ю. Звонарьов та ін. Київ : 7БЦ, 2023. 280 с.
4. Тетерятник Г. К. Окремі питання правового регулювання кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2020. № 48. С. 98–101.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/print> (дата звернення: 09.02.2023).
6. Досудове розслідування в умовах воєнного стану: які зміни внесено в КПК? URL: https://juriliga.ligazakon.net/analytics/213263_dosudove-rozsliduvannya-v-umovakh-vonnogo-stanu-yak-zmni-vneseno-v-kpk (дата звернення: 10.02.2023).
7. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження: дис... докт. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2019. 499 с.
8. Барчук О. С. Надзвичайні закони в системі законодавства: теоретико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 257 с.
9. Гловюк І. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/gloviuk-iryna/articles/osoblivii-rezim-kriminalnogo-provazdenia-v-umovakh-voennogo-stanu-advokat-irina-gloviuk> (дата звернення: 09.02.2023).
10. Посібник зі статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на справедливий суд (кримінальний процесуальний аспект). Ч. I (п. 1-299). Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights Right to a fair trial (criminal limb), 2019. 65 с.
11. Справа «Закшевський проти України» (заява № 7193/04): Рішення Європейського суду з прав людини від 17.03.2016 р. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1458901291> (дата звернення: 09.02.2023).
12. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження: монографія. Дніпро: Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара; «Середняк Т.К.», 2018. 382 с.

13. Рішення у справі «Лала проти Нідерландів» (Lala v. the Netherlands): Рішення Європейського суду з прав людини від 23.08.1994 р. URL: <http://eurcourts.in.ua/Article.asp?Aldx=374> (дата звернення: 09.02.2023).
14. Рішення у справі «Ван Гейсегем проти Бельгії»: Рішення Європейського суду з прав людини від 21.01.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_402/conv (дата звернення: 09.02.2023).
15. Принципи та керівні настанови щодо доступу до правової допомоги у системі кримінального правосуддя : прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 20.12.2012 р. URL: <http://rm.coe.int> (дата звернення: 09.02.2023).
16. Про безоплатну правову допомогу : Закон від 02.06.2011 р. № 3640-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 09.02.2023).
17. Рішення у справі «Колоцца (Colozza) проти Італії»: Рішення Європейського суду з прав людини від 12.02.1985 р. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461407/2461407.htm> (дата звернення: 09.02.2023).
18. Капалкіна І. Провадження in absentia. Недоліки, сприйняття суспільством та очікування потерпілих. *Justtalk*. URL: <https://justtalk.com.ua/post/provadhennya-in-absentia-nedoliki-spriinyattyasuspilstvomta-ochikuvannya-poterpilih> (дата звернення: 09.02.2023).
19. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. проф. В. В. Сокурєнка. Харків : «Право», 2024. 432 с.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 09.02.2023).
21. Ухвала Заводського районного суду м. Миколаєва від 10.07.2023 : справа № 487/3894/23, провадження № 1-кк/487/2097/23 // Єдиний державний реєстр судових розслідувань. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112195629> (дата звернення 09.02.2023).
22. Конституційність припису КПК України щодо продовження строку тримання під вартою перевірить Конституційний Суд. *Конституційний Суд України*. 19.06.2024 р. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynist-prypysu-kpk-ukrayiny-shchodo-prodovzhennya-stroku-trymannya-pid-vartoyu> (дата звернення 09.02.2023).
23. Справа «Лала проти Нідерландів» (Lala v. the Netherlands): Рішення Європейського суду з прав людини від 23.08.1994 р. URL: <http://eurcourts.in.ua/Article.asp?Aldx=374> (дата звернення 09.02.2023).
24. Справа «Хачатуров проти Вірменії» : Рішення Європейського суду з прав людини від 24.06.2021 р. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-hachaturov-proti-vmeni/> (дата звернення 09.02.2023).
25. Справа «Кабулов проти України» (Заява № 41015/04) : Рішення Європейського суду з прав людини від 19.11.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_881 (дата звернення 09.02.2023).
26. Справа «Коктиш проти України» (Заява № 43707/07) : Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_872#Text (дата звернення 09.02.2023).
27. Гришук Г. М. Міжнародно-правові підстави застосування інституту видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Серія «Юридичні науки». Спецвипуск. Т. 1. С. 91–95.
28. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон від 17.07.1997 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475/97> (дата звернення 09.02.2023).
29. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_033 (дата звернення 09.02.2023).
30. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 7.10.2002 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_619 (дата звернення 09.02.2023).
31. Бортницька В. В. Міжнародна регламентація застосування спрощеного порядку видачі осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 6. С. 138–143.